

HADİS TETKİKLERİ DERGİSİ
JOURNAL OF HADITH STUDIES/مجلة بحوث الحديث
XIV * 1 * 2016

Hadislerde Görülen İhtilâfın Muhtelifü'l-Hadîs İlmi Çerçevesinde Giderilmesi: Seferde Oruç Meselesi Örneği

Ayşe Nur YAMANUS*

Giriş

İslâm dininin esaslarından birini teşkil eden sünnetin, yazı ile tespit edilmiş malzemesi¹ olan hadisler, mahiyeti itibarıyla son derece hassas bir ilmî zemin oluşturmaktadır. Bu sebeptendir ki tarihî süreç içerisinde, gerek rivâyetlerin tespiti gerekse hadislerin doğru anlaşılması noktasında birtakım problemlerin ortaya çıkması zaman zaman kaçınılmaz olmuştur. Aralarında teâruz bulunduğu göze çarpan bazı hadislerin mevcudiyeti ve söz konusu ihtilâfların hadislere yönelik şüphe, tenkit ve inkâra yol açması; hadis ilmi bünyesindeki problemlerin en önemlilerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca fikhî mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarının başlıca sebeplerinden birinin de, hüküm istinbâtında kullanılan rivâyetler arasındaki ihtilâf olduğu bilinmektedir.²

Hadisler arasındaki ihtilâflar, bahsi geçen hususlar dolayısıyla erken dönemden itibaren sünneti doğru anlamak açısından üzerinde durulması elzem bir mesele olarak görülmüş ve kısa zamanda müstakil bir ilim dalı hüviyetini kazanmıştır.³ Hadis usûlünün alt dallarından biri olarak teşekkül eden ve çeşitli isimlendirmelerin⁴ yanı sıra muhtelifü'l-hadîs adıyla da anılan⁵ bu ilim

* Arş. Gör., Yalova Üniv., İslami İlimler Fakültesi, Hadis, YALOVA, any.1497@hotmail.com

¹ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü*, İstanbul: İFAV Yay. 2011, s. 26.

² Muhammed Avvâme, *Eseru'l-hadîsi'ş-şerîf fi'htilâfi'l-eimmeti'l-fukahâ*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye 1997, s. 129; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları*, İstanbul: İFAV Yay. 2013, s. 83; Şükrü Özen, "İhtilaf", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXI, 566.

³ Çakan, *a.g.e.*, s. 56.

⁴ Çakan, *a.g.e.*, s. 72.

⁵ İbnu's-Salâh eş-Şhrezûri, *Ulûmu'l-hadîs*, Beyrut 2007, s. 168-169; Tâhir b. Sâlih el-Cezâiri,

dalı çerçevesinde âlimler; hadisler arasında görülen ihtilâfları gidermek üzere cem‘ ve te’lif, nesh, tercih, tevakkuf yöntemlerini geliştirmişlerdir.⁶ Hadislerin i‘mâlinin ihmâlinden evlâ olduğu prensibini benimseyen ulemâ, müteâruz iki hadisin her ikisiyle de amel etmeyi mümkün kılacak izahlar ortaya koymaya öncelik vermişlerdir.⁷ Bu minvalde sarf edilen ilmî mesainin, hadislerin zıyâna mani olduğu ve Hz. Peygamber’in aynı konudaki farklı uygulamalarının fikhî mezhepler vasıtasıyla Müslümanların hayatına intikal etmesini sağladığı aşikârdır.

Yolculuk esnasında oruç tutmanın hükmü ile alakalı bazı hadisler de zâhiren teâruz hâlinde bulunmaları sebebiyle muhtelifü’l-hadîs ilmine konu teşkil etmektedir. Mükellefin gerek Ramazan ayında gerekse diğer zamanlarda, seferde oruç tutup tutamayacağı ve orucu tutmasının mı yoksa ertelemesinin mi efdal olduğu hakkında mezhepler arasında görüş ayrılıklarına⁸ yol açan bu hadislerin bir kısmından yolculukta orucun bozulması gerektiği manası çıkmakta iken, aynı konuyla ilgili bazı rivâyetlerden ise bunun kişinin tercihine bırakıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla seferde oruç meselesine dair hadisler iki gruba ayrılmakta olup, ilk gruptaki hadislerde Hz. Peygamber’in seferde oruç tutmayı kerih gördüğü ve oruç tutanları kınadığı anlatılmaktadır. İkinci gruptaki hadislerde ise Hz. Peygamber’in yolculukta oruç tutup tutmamayı kişinin tercihine bıraktığı nakledilmektedir. Bir diğer ifadeyle söz konusu rivâyetler arasında görülen teâruz, seferinin orucunu bozması hakkında bazı hadislerin azîmet bazılarının ise ruhsat hükmü belirtmesinden kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle konuyla ilgili ihtilâflı görülen hadislerin Kütüb-i tis‘a çerçevesinde tahrîci ve muhtasar bir değerlendirmesi yapılacak, ardından bu ihtilâfın muhtelifü’l-hadîs ilmi bağlamında giderilmesine yönelik olarak âlimler tarafından tercih edilen usûllerden ve söz konusu hadislerin nasıl anlaşılması gerektiği noktasında sunulan izahlardan bahsedilecektir. Konuyla ilgili teâruzun çözüm yolları sadedinde muhtelifü’l-hadîs ilmine dair kaynakların yanı sıra, rivâyetlerle ilgili çeşitli değerlendirmeler ihtiva eden bazı hadis kitaplarından da faydalanılacaktır.

Tevcihü’n-nazar ilâ usûli’l-eser, Beyrut: Dâru’l-beşâiri’l-İslâmiyye 2009, s. 518.

⁶ İbn Hacer Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Nüzhetü’n-nazar fî tavzihi Nuhbeti’l-fiker* (thk. Nûruddîn ‘Itr), Dımaşk 2000, s. 79.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *İhtilâfü’l-hadîs* (thk. Rifat Fevzi), Dâru’l-Vefâ, 2001, s. 40; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu me’âni’l-âsâr* (thk. Muhammed Zühri en-Neccâr), Âlemü’l-kütüb, 1994, IV, 274.

⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, “Oruç”, *DİA*, XXXIII, 414, 420.

I. Seferde Oruç Hakkındaki İhtilâflı Hadisler

Yukarıda belirtildiği üzere, seferde oruç tutma meselesiyle ilgili olup aralarında tezat bulunduğu dikkat çeken hadisleri muhtevalarına göre iki ayrı başlık altında ele almak mümkündür. Bu sayede, bahsi geçecek rivâyetlerin muhtelifü'l-hadis ilmine mevzu teşkil etmesine sebep olan teâruzun daha açık biçimde görülmesi sağlanacaktır. Öte yandan, seferde oruç tutulup tutulamayacağı hakkında farklı bilgiler ihtiva etmekle birlikte, bu bölümde yer vereceğimiz ihtilâflı hadislere dâhil etmeyeceğimiz rivâyetlerin bulunduğu da belirtilmelidir. Zira bu kabilden hadisler, bazı ziyade bilgiler de içermeleri sebebiyle, bahis konumuz olan ihtilâfın giderilmesi hususunda ehemmiyet arz etmektedir.

A. Sefer Esnasında Oruç Tutmanın Kınanması İle İlgili Hadisler

1. Hadislerin Metni

Tetkik ettiğimiz kaynaklarda, Hz. Peygamber'in seferde oruç tutulmasını hoş karşılamadığını ve yolcunun orucunu bozmasını istediğini gösteren; dolaşısıyla da yolculukta oruç tutmamanın ruhsat değil, azîmet hükmünde olduğuna delalet eden iki farklı hadis mevcuttur.

Bu hadislerin ilkinde Câbir b. Abdillâh, Abdullâh b. Ömer ve Ka'b b. Âsım el-Eş'arî olmak üzere üç farklı sahâbîden naklen zikredildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:⁹ “لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ”/Yolculukta oruç tutmak iyi bir şey değildir.”¹⁰

Aynı bağlamda değerlendirilebilecek diğer hadiste ise Câbir b. Abdillâh'ın aktardığına göre Hz. Peygamber seferdeyken oruç tutanlar hakkında şöyle buyurmuştur: “أولئك الغصاة”/Bunlar âsî kimselerdir.”¹¹

2. Hadislerin Vürûd Sebebi

Yukarıda Hz. Peygamber'e ait kavli kısmını serdetmekle yetindiğimiz hadisler, esasında bazı kaynaklarda birer olay örgüsü içerisinde kaydedilmiştir.

⁹ Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahih*'inde yer alan metin esas alınmıştır.

¹⁰ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned* (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut: Müessesetü'r-risâle 1995, XXII, 103, 302, XXIII, 106, XXXIX, 84-86; Abdullah b. Abdîrahmân ed-Dârimî, *Sünen* (thk. Ahmed Zemerli), “Savm” 15; Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, Riyad: Dâru's-selâm 1999, “Savm” 36; Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, “Siyâm” 92; İbn Mâce Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, “Siyâm” 11; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, Riyad: Dâru's-selâm 1999, “Siyâm” 43; Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen*, Riyad: Dâru's-selâm 1999, “Savm” 18; Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü's-suğrâ*, Riyad: Dâru's-selâm 1999, “Siyâm” 47, 48, 49.

¹¹ Müslim, *Sahih*, Beyrut: Dâru Kurtuba 2009, “Siyâm” 90; Tirmizî, “Savm” 18; Nesâî, “Siyâm” 49.

Söz konusu hadislerin sebab-i vürûdunu ortaya koyan bu bilgilerin, hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması açısından büyük önem arz etmesi hasebiyle, rivâyetlerdeki ilgili malumata burada ayrıca değinmek elzemdir.

Hız. Peygamber'in yolculuk esnasında oruç tutmanın iyi bir şey olmadığını söyleyerek, bu durumu kerih gördüğünü dile getirmesine sebep olan vakıa kaynaklarda şu şekilde yer almaktadır: Câbir b. Abdillâh'ın anlattığına göre bir sefer esnasında Resûlullâh insanların bir adam etrafında toplanıp onu gölgelendirmeye çalıştıklarını ve üzerine su serptiklerini görerek ne olduğunu sordu. Sahâbîler o kişinin oruçlu olduğunu ve bu sebeple takatsiz kaldığını söylediler. Bunun üzerine Hız. Peygamber yukarıda zikredilen hadisi îrâd etti.¹²

Yolcu iken oruç tutan şahısların âsî olarak vasıflandırılmak suretiyle Hız. Peygamber tarafından kınandığı hadisin de ayrıntılı bir arka planı bulunmaktadır. Hız. Peygamber'in bu sözü söylemesine sebebiyet veren olay en tafsilâtli şekliyle şöyle cereyan etmiştir: Resûlullâh fetih yılında Ramazan ayında¹³ Mekke'ye doğru yola çıktı. Kürâ'u'l-ğamîm'e¹⁴ varıncaya kadar oruç tuttu ve beraberindeki insanlar da oruçlu idiler. Daha sonra Hız. Peygamber'e orucun insanlara meşakkat verdiği ve herkesin Hız. Peygamber'in bu konuda nasıl bir uygulamada bulunacağını gözlemlediği haberi iletildi. Hâl böyle olunca Resûlullâh ikindiden sonra su dolu bir kap getirterek, insanların da görmesini sağlayacak şekilde kabı kaldırıp suyu içti. Fakat buna rağmen beraberindeki bazı kimselerin hâlâ oruca devam ettikleri haberi kendisine ulaşınca Hız. Peygamber "Bunlar âsî kimselerdir" buyurdu.¹⁵

3. Değerlendirme

Bahis konumuzla alakalı ihtilâflı rivâyetlerin ilk grubunu oluşturan mezkûr hadisler vürûd sebepleriyle birlikte mütalaa edildiğinde, yolculukta tutulan orucun mukîm iken tutulan oruca nazaran insanlara daha fazla meşakkat vermesinden ötürü, bunun Hız. Peygamber tarafından hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır. Hususen, kendisi orucunu açmasına rağmen bazı kişilerin oruca devam etmesi üzerine onları âsîlikle vasıflandırması da meselenin ciddiyetini ortaya koyma bakımından câlib-i dikkattir.

Filhakika hadislerin arka planındaki vakıalar, verilen hükümlerin belirli bir zaman ve zemine münhasır olduğunu ihsâs edebilecek mahiyettedir. Ancak

¹² Ahmed b. Hanbel, XXII, 103, 302, XXIII, 106; Dârimî, "Savm" 15; Buhârî, "Savm" 36; Müslim, "Sıyâm" 92; Nesâî, "Sıyâm" 47, 49.

¹³ Bu bilgi sadece Müslim'in *Sahih'i* ve Nesâî'nin *Sünen'i*nde kaydedilmiştir.

¹⁴ Hicaz bölgesinde, Mekke ile Medine arasında bir yerdir. Bkz. Hamevî, Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemül-buldân*, Beyrut: Dâru Sâdır 1977, IV, 443.

¹⁵ Müslim, "Sıyâm" 90; Tirmizî, "Savm" 18; Nesâî, "Sıyâm" 49.

Hız. Peygamber'e ait cümlelerin, zâhirde umûmu şâmil ifadeler olması bu noktada soru işaretlerine yol açmaktadır. Benzer şekilde, her ne kadar Hız. Peygamber'in bu minvalde mükelleflere dinde kolaylık sağlama prensibine¹⁶ dayandığı düşünülebilirse de; hadislerin zâhirinden, oruç ibadetini meşakkatli bulmayan yolcunun dahi orucunu bozmak durumunda olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Bu anlayışa binâen, seferîlerin oruç tutmaması bir azîmet olmaktadır.

Ele aldığımız hadislerin ilkinde, Hız. Peygamber'in seferde oruç tutmanın iyi bir şey olmadığını söylediği söz konusu olayın Ramazan orucuyla alakalı olup olmadığına dair herhangi bir kayıt incelediğimiz kaynaklarda bulunmamaktadır. Fakat ikinci sırada yer verdiğimiz hadisin bazı rivâyetlerinde, anlatılanların Ramazan ayında gerçekleştiği belirtilmektedir. Zaten bahsi geçen olay, Hız. Peygamber'in Mekke'yi fethetmek amacıyla ordusuyla Medine'den hareket etmesinden sonra cereyan etmiştir ki fetih harekâtının Ramazan ayında yapıldığı bilinmektedir.¹⁷ Binâenaleyh meselenin sınırlarının gerek Ramazan orucunu gerekse diğer oruç türlerini içine aldığını söylemek imkân dâhilindedir.

Öte yandan, Kütüb-i tis'a'daki yerlerine işaret edilen bu hadislerin farklı rivâyetleri arasında, -Hız. Peygamber'e izafe edilen lafızlar çerçevesinde bakıldığında- manayı değiştirecek mahiyette bir metin farklılığına rastlanmadığını vurgulamak da yerinde olacaktır.

B. Sefer Esnasında Oruç Tutmanın Kişinin Tercihine Bırakılması İle İlgili Hadisler

1. Hadislerin Metni

Yolculuk esnasında orucu bozmanın kişinin tercihinin bırakılmış bir ruhsat olduğunu belirtmek suretiyle, önceki bölümde ele alınan rivâyetlerle müteâzır durumda bulunan iki farklı hadis tespit edilmiştir.

Söz konusu hadislerin ilkinde Hız. Peygamber'e izafe edilen herhangi bir lafız yer almamakta, sadece bir takrîrden bahsedilmektedir. Buna göre Câbir b. Abdillâh, Ebû Saîd el-Hudrî ve Enes b. Mâlik tarihleriyle gelen rivâyetlerde onların şöyle söylediği kaydedilmektedir:¹⁸ “كُنَّا نَسَافِرُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَأْمُرْنَا بِالصَّوْمِ وَلَا نَهَىٰ عَنْهُ”/Nebî (s.a.v.) ile beraber sefere çıkardık

¹⁶ Ramazan orucu hakkında Allah'ın kullar için zorluk değil kolaylık murat ettiği ile ilgili olarak bkz. el-Bakara 2/185.

¹⁷ Nebi Bozkurt, “Mekke”, *DİA*, XXVIII, 557.

¹⁸ Buhârî'nin *Sahih*'inde yer alan metin esas alınmıştır.

da, oruç tutan iftar edeni ayıplamadı, iftar eden de oruç tutanı.”¹⁹

Arzu ettiği takdirde yolcunun oruç tutmayabileceğini, fakat oruç tutmasında da bir sakınca bulunmadığını ortaya koyan bir diğer hadis ise Hz. Âişe ve Hamza b. Amr el-Eslemî tarikiyle gelmiştir. Hadiste nakledildiğine göre, çok oruç tutan bir sahâbî olan Hamza b. Amr, Hz. Peygamber’e yolculukta oruç tutup tutamayacağını sordu. Hz. Peygamber de cevaben “إِنْ شِئْتَ فَصُمْ وَإِنْ شِئْتَ فَأَفْطِرْ/Dilersen oruç tut, dilersen iftar et”²⁰ buyurdu.²¹

2. Değerlendirme

Sefer esnasında oruç tutmanın Hz. Peygamber tarafından kerih görüldüğünü anlatan hadislerle tezat teşkil edecek şekilde, bu hususun kişilerin tercihine bırakıldığını beyan eden mezkûr rivâyetler hakkında, ayrıca ele alınması gereken tafsilâtlı vürûd sebepleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla yukarıda verilen metinlere bakıldığında, bu hadislerin umûm ifade etmeyip belirli bir duruma mahsus olduğuna delâlet edecek bir karineden söz etmek ilk etapta mümkün gözükmemektedir. Mamafih her iki hadisin metinlerindeki bazı hususiyetlerin ve ziyadelerin bu bağlamda mütalaa edilmesinde yarar vardır.

Hz. Peygamber’le birlikte sefere çıktıklarında sahâbîlerin bir kısmının oruç tutup bir kısmının tutmadığını, fakat hiç kimsenin bu konuda birbirini kınamadığını²² ifade eden hadisin farklı rivâyetlerinde, zaman belirten ibarelerde farklılık bulunduğu dikkat çekmektedir. Hadiste geçen ‘sefere çıkmak’ fiili bazı rivâyetlerde geniş zaman belirtecek şekilde müzârî sîga ile gelmesine rağmen,²³ birtakım rivâyetlerde ise mâzî sîgasında gelmiştir.²⁴ Aynı sahâbîden gelen tarikler arasında dahi bu kabilden farkların bulunması, mana ile rivâyet olgusunu akla getirmektedir.

Aynı hadisteki zaman mefhumuyla alakalı bir diğer ayrıntı da, sahâbîlerin Hz. Peygamber’le beraber çıktıklarını söyledikleri bu seferin Ramazan ayında mı yoksa sair vakitlerde mi olduğu ile ilgilidir. Esasen Buhârî’nin *Sahih*’inde

¹⁹ Mâlik b. Enes el-Asbahî, *el-Muvatta*’, Kâhire: Dâru’l-hadis 2005, “Siyâm” 7; Ahmed b. Hanbel, XVIII, 12, 49, 218, 235, 375; Buhârî, “Savm” 37; Müslim, “Siyâm” 97, 98; Ebû Dâvûd, “Siyâm” 42; Tirmizî, “Savm” 19; Nesâî, “Siyâm” 59.

²⁰ Buhârî’nin *Sahih*’inde yer alan metin esas alınmıştır.

²¹ Muvatta’, “Siyâm” 7; Ahmed b. Hanbel, XXV, 423, XXXX, 230, XXXXII, 389, 443, 478; Dârimî, “Savm” 15; Buhârî, “Savm” 33; Müslim, “Siyâm” 103, 104; İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *Sünen*, Riyad: Dâru’s-selâm 1999, “Siyâm” 10; Ebû Dâvûd, “Siyâm” 42; Tirmizî, “Savm” 19; Nesâî, “Siyâm” 56.

²² Tirmizî’nin *Sünen*’inde kaydedilen rivâyette ‘kınamama’ fiili Hz. Peygamber’e izafe edilmiştir.

²³ Ahmed b. Hanbel, XVIII, 49; Buhârî, “Savm” 37; Tirmizî, “Savm” 19; Nesâî, “Siyâm” 59.

²⁴ Muvatta’, “Siyâm” 7; Ahmed b. Hanbel, XVIII, 12, 218, 235, 375; Müslim, “Siyâm” 97, 98; Ebû Dâvûd, “Siyâm” 42; Nesâî, “Siyâm” 59.

kaydettiği rivâyet ve Nesâî'in *Sünen*'indeki birkaç rivâyet dışında, bu hadisin Kütüb-i sitte çerçevesindeki bütün tarîklerinde 'Ramazan' kaydı bulunmaktadır. Bu meyanda Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen Ebû Saîd el-Hudrî rivâyetlerinde diğer kaynaklarda rastlanmayan detaylar yer almaktadır. Buna göre Ebû Saîd el-Hudrî oruç tutma ya da tutmama konusunda kimsenin birbirini kınamadığı hadisesini, bir rivâyette Ramazan ayında Huneyn seferine çıktıklarında yaşanan bir olay mahiyetinde aktarmakta;²⁵ diğer rivâyetlerde ise Huneyn'den bahsetmeksizin Ramazan'ın on altı, on yedi veya on dokuzunda gazveye veya yola çıktıklarını söylemektedir. Hâl böyleyken, yine aynı sahâbîden gelen başka rivâyetlerde belirli bir olay ve tarihten bahsedilmeksizin, "Ramazan'da Hz. Peygamber'le birlikte sefere çıkardık" şeklinde geniş zaman ifadesinin kullanıldığı da görülmektedir. Kanaatimizce bu durumu, Hz. Peygamber'in söz konusu takrîrinin sadece bir defaya mahsus olmadığı sonucunu destekleyen bir karîne telakki etmek mümkündür.

İkinci sırada ele aldığımız ve Hamza b. Amr el-Eslemî'nin sorusu üzerine Hz. Peygamber'in, yolculukta isterse oruç tutabileceğini isterse de iftar edebileceğini söylediği hadisin tetkik ettiğimiz kaynaklarda yer alan farklı rivâyetleri arasında, bahsi geçen olayın Ramazan orucu ile alakalı olduğuna dair bir kayıt sadece Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde vardır. Bu rivâyetteki ziyadede Hamza b. Amr Hz. Peygamber'e, kendisinin genç ve kuvvetli olduğunu; seferde Ramazan orucunu tutmanın, onu erteleyerek üzerine borç almaktan daha kolay geldiğini söyleyerek bu iki amelden hangisinin ecir bakımından efdal olduğunu sormaktadır. Bu hadisle bağlantılı olmakla beraber, metni büyük ölçüde farklılık arz ettiği için yukarıda atıfta bulunmadığımız bir başka rivâyette ise Hz. Peygamber'in "Bu Allah Teâlâ'dan bir ruhsattır. Her kim ruhsatı alırsa ne âlâ, kim de oruç tutmak isterse ona bir günah yoktur" şeklinde cevap verdiği kaydedilmektedir.²⁶

Aktardığımız rivâyetler birlikte nazar-ı itibara alındığında, gerek Ramazan orucu gerekse diğer zamanlardaki oruç hakkında, bazı hadislerde ruhsat olduğu açıkça belirtilen bir hükme uymayanların, diğer bazı hadislerde âsî olarak nitelendirilmesi ilk etapta önemli bir çelişki olarak göze çarpmaktadır. Söz konusu hadisler arasında görülen bu teâruzun hangi usûllerle çözüme kavuşturulduğu, aşağıda tetkik edilecektir.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, XVIII, 12.

²⁶ Nesâî, "Siyâm" 57.

II. İhtilâfın Giderilmesi

A. Muhtelifü'l-Hadis İlmine Dair Müstakil Eserlerde Seferde Oruç Hakkındaki Değerlendirmeler

Birbiriyle çelişir vaziyetteki hadisleri mercek altına almak ve hadisler arasında var olduğu zannedilen çelişkilerin hakikî mahiyetini ortaya çıkarmak üzere telif edilen, ayrıca isimleriyle de bu gayeyi ihsâs eden eserler muhtelifü'l-hadis ilminin en önemli kaynaklarını oluşturmaktadır. Genelde hadislerin konularına göre bâblar içerisinde tetkik edildiği bu müellefât, hadisler arasındaki ihtilâfların giderilmesine yönelik usûlün inşa edilmesi ve pratiğe yansıtılması noktasında ehemmiyet arz etmektedir. Bu çalışmada bahis konusu edilen rivâyetlerin, muhtelifü'l-hadis ilmine dair başlıca eserlerde hangi çözüm yöntemleri ışığında izah edildiği, aşağıda ayrı başlıklar altında ve kronolojik tertibe riayet edilerek incelenecektir.

1. Şâfiî'nin İhtilâfî'l-hadis'i

Teâruz hâlinde gözükten hadisleri, birtakım ilmî usûller çerçevesinde değerlendirmek maksadıyla kaleme alınan ilk müstakil eserin İmam Şâfiî'nin (v. 204/819) *İhtilâfî'l-hadis*'i olduğu kabul edilmektedir.²⁷ Fıkıh kitaplarınınkine yakın bir tertiple oluşturduğu bu eserde Şâfiî, sadedinde bulunduğumuz seferde oruç konusuna da bir bâb tahsis etmiştir.

Bu çerçevede hadislerin yanı sıra, hasta veya seferde olanların Ramazan'da tutmadığı günler adedince diğer günlerde oruç tutması gerektiğini bildiren Kur'ân ayetini²⁸ de dikkate alan Şâfiî; bu ayette seferilerin oruç tutmayabileceği noktasında bir ruhsat verildiğini ve sünnetin de aynı manaya delâlet ettiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla ilgili ayetten hareketle, yolcunun Ramazan'da oruç tutmaması gerektiği ve tutsa bile bunun farz orucu edâ için geçerli olmayacağı şeklinde çıkarımlarda bulunmak yanlıştır.²⁹ Bir diğer ifadeyle, bahsi geçen ayetin zâhirî manasından yola çıkarak hasta ve yolcunun iftar etmesinin azîmet olduğunu iddia edenlerin görüşü Şâfiî tarafından kesin biçimde reddedilmektedir.³⁰ Zira şayet ruhsat söz konusu olmayıp da mutlak surette yolcunun oruç tutmaması istenseydi, elbette Hz. Peygamber de seferde oruç tutmazdı.³¹ Hâlbuki Hz. Peygamber'in yolculuk esnasında oruç tuttuğunu gösteren hadisler mevcuttur.

²⁷ Ali b. Sultân el-Herevî el-Kâri', *Şerhu şerhi Nuhbeti'l-fiker* (thk. Muhammed Nizâr Temîm), Beyrut: Dâru'l-erkam ts., s. 364.

²⁸ el-Bakara 2/185.

²⁹ Şâfiî, *a.g.e.*, s. 57.

³⁰ Şâfiî, *a.g.e.*, s. 61-62, 64.

³¹ Şâfiî, *a.g.e.*, s. 57.

Seferde oruç tutup tutmamanın kişinin tercihine bırakılmış ihtiyârî bir mesele olduğuna dair kanaatini böylece ortaya koyan Şâfiî, bu manadaki hadislerle zıtlık arz eden rivâyetleri de cem' ve te'lîf metoduyla izaha kavuşturmuştur. Şâfiî bu bağlamda, rivâyetlerin sebep-i vürûduna özellikle dikkat çekerek; Hz. Peygamber'in seferde orucunu bozması ve oruç tutanları kınaması şeklindeki uygulamalarının belirli şartlar altında ve bazı maslahatlar gereği gerçekleştiğinin altını çizmektedir. İhtilâflı görülen hadislerin arka planındaki bu hususlar göz önüne alınarak değerlendirme yapıldığı takdirde, muhtelif uygulamalardan her ikisinin de mübahlığa hamledilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Zira farklı rivâyetlerde yer alan bilgilere göre Hz. Peygamber, düşmanla karşı karşıya geldiklerinde daha kuvvetli olmalarını istediği için sahâbîlere oruçlarını bozmalarını emretmişti. Hatta kendisi de sırf insanlara örnek olmak maksadıyla, herkesin göreceği şekilde su içerek iftar etmişti.³²

Benzer şekilde Şâfiî, Hz. Peygamber'in "Seferde oruç tutmak iyi bir şey değildir." sözünün vürûd sebebini dikkate alarak; bu hadisi, Allah oruç tutmama ruhsatı verdiği hâlde, kişinin seferde farz ya da nafil oruç tutarak kendini yola devam edemeyecek kadar takatsiz duruma düşürmesinin iyi bir şey olmadığı manasıyla açıklamaktadır.³³ Dolayısıyla ruhsatla amel etmemek mekrûh bir iş değildir. Öte yandan Şâfiî'nin ruhsat hükümleri konusundaki genel yaklaşımı da, meselenin halli zaviyesinden son derece önemlidir. Yolculukta namazın kısaltılması bahsinde belirttiği üzere, yolcu namazı tam kıldığında farzın aslına riayet etmiş, kısaltarak kıldığında ise ruhsata uymuş olur ki her iki durum da isabetlidir. Şâfiî'ye göre bütün ruhsat hükümlerinde bu kaide geçerlidir. Öyleyse kişinin ruhsattan yüz çevirmek gibi bir kastı olmadığı müddetçe, ruhsatı bırakıp da farzın aslını uygulaması ayıplanamaz.³⁴

Şâfiî'nin cem' ve te'lîf usûlünü işleterek yaptığı bu tevil, meseleye dair ihtilâflı rivâyetlere istinaden Hz. Peygamber'in seferde oruç tutmayı genel anlamda kerih gördüğü veya yasakladığı sonucuna varılamayacağını açıkça ortaya koymaktadır. Binâenaleyh, zâhirî manaları itibariyle yolculukta oruç tutmamanın azîmet olduğu fikrine sevk eden hadisler ile bunun tam tersini ifade eden hadisler arasında hakikatte herhangi bir teâruz bulunmadığı neticesi hâsıl olmaktadır.

2. İbn Kuteybe'nin *Te'vilü muhtelifi'l-hadis'i*

Hadise ve hadisçilere yönelik tenkitlere karşı, bu ilmi müdafaa etmek amacıyla kaleme aldığı eserinde İbn Kuteybe (v. 276/889), özellikle kelâmcılar ve

³² Şâfiî, *a.g.e.*, s. 60, 62.

³³ Şâfiî, *a.g.e.*, s. 63.

³⁴ Şâfiî, *a.g.e.*, s. 56.

ehl-i re'ý tarafından aralarında tezat bulunduğu iddiasıyla eleştirilere konu edilen hadisleri yorumlamaktadır.³⁵

Mütenâkız olduğu iddia edilen rivâyetler arasında seferde oruçla alakalı hadisleri de zikreden İbn Kuteybe, yolcunun oruç tutmayabileceği hükmünün Allah Teâlâ tarafından verilmiş bir ruhsat olduğunu belirtmektedir. İlgili hadisleri değerlendirirken bu hususu göz önünde bulunduran İbn Kuteybe'ye göre, Hz. Peygamber'in yolculukta oruç tutanlar hakkında söylediği kinayıcı sözler, Allah'ın ihsan eylediği kolaylıktan yüz çevirerek kendini kasten meşakkat ve zorluğa maruz bırakan kimselere yöneliktir. Bu durumda hadiste asi olmakla itham edilenler de sırf ruhsatı ve kolaylığı terk maksadıyla oruç tutanlardır.³⁶ İhtilâflı görülen hadislere dair bu izah, söz konusu hadislerdeki umûmî ifadeleri hususî bir maksada hamletmek suretiyle problemin giderilmesini sağlamaktadır. Böylece bu hadisleri, muhtelifü'l-hadîs ilminin esasları doğrultusunda, seferde oruç tutup tutmamanın kişinin tercihine bırakıldığını belirten hadislerle bağdaştırmak mümkün hâle gelmektedir. Nitekim cem' ve te'lif işlemi neticesinde İbn Kuteybe, ruhsattan yüz çevirmek gayesi taşımayan, günlerin kısa ve havanın serin olduğu zamanlarda yola çıkan veya orucun kendisine ağır gelmeyeceği kimselerin oruç tutup tutmamakta muhayyer olduğu kanaatine ulaşmıştır.³⁷

3. Tahâvî'nin Şerhu me'âni'l-âsâr'ı

Hanefî fakîhi ve muhaddis olarak tanınan Ebû Cafer et-Tahâvî (v. 321/933), mezhepler arasında görüş ayrılıklarına sebebiyet veren ve ihtilâflı zannedilen hadisleri mütalaa etmek üzere önemli eserler kaleme almıştır. Bu minvalde, bahis mevzumuz olan ihtilâflı hadisleri de geniş bir zeminde tetkike tabi tutan Tahâvî, Şâfiî'nin izlediği usûle muvafık şekilde, ilgili rivâyetler arasındaki teâruzu cem' ve te'lif yöntemiyle ve her iki uygulamayı da mübahlığa hamlederek gidermektedir.

"لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ" hadisini delil göstererek, Ramazan'da yolcunun oruç tutmaması gerektiğini ve tutsa dahi bununla farzı edâ etmiş olmayacağını öne sürenlerin bu görüşlerini reddeden Tahâvî; söz konusu hadisle yolcunun isterse oruç tutup isterse tutmayabileceğini ifade eden hadisler arasında tezat ortaya çıkmaması için tevile başvurmuştur. Buna göre hadisten anlaşılması gereken muhtemel mana şudur: İyi (بر) vasfının mertebelere ayrıldığı göz önünde bulundurulduğunda, seferde oruç tutmak her ne kadar iyi bir şeyse de

³⁵ Çakan, a.g.e., s. 43.

³⁶ İbn Kuteybe Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs* (thk. Muhammed Muhyiddîn el-Asfar), Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî 1999, s. 352.

³⁷ İbn Kuteybe, a.g.e., s. 353.

en iyi (أجْر) değildir. Çünkü düşmanla çarpışmak için direnç kazanmak ve benzeri gayeler gündeme geldiğinde, iftar etmek oruçtan daha iyi olabilir.³⁸ Fakat Tahâvî'ye göre seferde oruç tutmanın iyi bir şey olmadığını iddia etmek asla câiz değildir.³⁹ Bilakis konuyla alakalı rivâyetler bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, Hz. Peygamber'in seferde gerek orucun gerekse iftarın câiz ve mübah olduğu hükmünü ortaya koyduğu açıkça anlaşılmaktadır.⁴⁰

Tahâvî de tıpkı Şâfî gibi, hadislerin arka planındaki olay örgüsüne özellikle vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda Tahâvî, yolculukta Hz. Peygamber'in kendi orucunu açmasının ve oruca devam edenlere "Bunlar asi kimselerdir." sözüyle tepki göstermesinin sebeplerine dikkat çekmiştir.⁴¹ Çünkü hadisi doğru anlayabilmek için, sahâbîlerin oruç sebebiyle meşakkat çektiklerini görmesi üzerine ve kolaylık sağlamak maksadıyla Hz. Peygamber'in böyle bir uygulamaya gittiğini nazar-ı itibara almak elzemdir. Ayrıca Hz. Peygamber'in bu olaydan sonraki bazı yolculuklarında oruç tuttuğuna işaret eden başka rivâyetler de bu hususun bir ruhsat olduğunu ispatlamaktadır. Öte yandan, çok oruç tutan Hamza b. Amr el-Eslemî'ye "İstersen oruç tut, istersen iftar et." buyurması da bu istidlâli destekler niteliktedir.⁴² Dolayısıyla Hz. Peygamber'in iftar etmesi, seferde oruç uygulamasını nesh ettiği anlamına gelmez.⁴³

Netice itibarıyla Tahâvî, zâhiren ihtilâflı durumdaki hadislerin her birini kendi bağlamı içerisinde tevil etmek suretiyle, bahis konusu rivâyetler arasında hakikî bir teâruz bulunmadığını ortaya koymaktadır. Muhtelifü'l-hadîs ilmi esasları çerçevesinde tetkik edilen deliller, meselenin cem' ve te'lif yöntemiyle halledilmesi gerektiğini gösterdiği için; bu hadisler arasında neshin vukuundan söz etmek mümkün gözükmemektedir.

4. İbnü'l-Cevzî'nin *Keşfü'l-müşkil'i*

İslâmî ilimlerin hemen her dalında eser vermiş olan Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201), *Sahîhayn*'daki anlaşılması zor hadislerle ilgili meseleler hakkında *Keşfü'l-müşkil min hadîsi's-sahîhayn* adlı kitabını yazmıştır.

Bu eserinde seferde oruç meselesine de kısaca değinen müellif, kendinden önceki ulemânın getirdiği yorumlara benzer tarzda açıklamalarda bulunmuştur. Cem' ve te'lif yöntemi doğrultusunda, yolculukta oruç tutmanın Hz. Peygamber tarafından kerih görüldüğünü belirten hadisleri tevil ederek, iftar etmenin ruhsat hükmünde olduğunu ortaya koyan hadislerle bağdaştırmıştır.

³⁸ Tahâvî, *a.g.e.*, II, 63-64.

³⁹ Tahâvî, *a.g.e.*, II, 66.

⁴⁰ Tahâvî, *a.g.e.*, II, 66, 68, 69.

⁴¹ Tahâvî, *a.g.e.*, II, 65-66.

⁴² Tahâvî, *a.g.e.*, II, 69, 71.

⁴³ Tahâvî, *a.g.e.*, II, 66-67.

İbnü'l-Cevzî'ye göre rivâyetlerin arka planındaki olaylar dikkate alındığında, Hz. Peygamber'in sefer sırasında iftar etmek suretiyle, sahâbilerin de oruçlarını bozmalarını sağlamayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Tabiatıyla, orada bulunan hiç kimsenin bu emre muhalif davranma hakkı yoktu. Bu sebeptendir ki Hz. Peygamber, ruhsattan yüz çevirerek muhalif davrananları asi olarak nitelendirmiştir.⁴⁴ Dolayısıyla hadisteki ifade, seferinin oruç tutmasını mutlak surette yasaklayan genel bir yargı olarak değil, bilakis söz konusu seferde vuku bulan olay özelinde değerlendirilmelidir.

Nitekim bir başka hadiste Hz. Peygamber yolculukta oruç tutmanın iyilik olmadığını, susuzluk ve sıcak sebebiyle takatsiz kalan bir adamın hâlini görünce dile getirmiştir. Zira sefer bizâtihi meşakkat sebebidir. Buna oruç da eklenince zorluk artar. Hâlbuki şeriat latîf olup, mükelleflere kolaylık sağlayıcı bazı ruhsatlar tanımaktadır. Öyleyse kendini, hadiste bahsi geçen sahâbinin durumuna düşüren kişinin tuttuğu orucun iyilik olmadığı söylenebilir. Diğer taraftan müellif, güç yetirebilen yolcuların oruç tutmasında herhangi bir kerâhet bulunmadığının da altını çizmektedir.⁴⁵ Esasen hadislerin delâleti doğrultusunda, her iki uygulamanın da câiz olduğu hususunda ulemâ ittifak etmiştir.⁴⁶ Dolayısıyla bu konuyla alakalı rivâyetler arasındaki zâhirî teâruzun kolaylıkla giderilebildiği görülmektedir.

B. Rivâyet Kitaplarında Seferde Oruç Hakkındaki Değerlendirmeler

1. İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'i

Sahîh adını verdiği eserinde sadece rivâyetleri derlemekle yetinmeyen Ebû Bekr İbn Huzeyme (v. 311/923), gerek bâb başlıklarında ve bazı hadislerin akabinde yaptığı açıklamalarla gerekse hadisleri delâlet ettikleri hükümlere ve birbiriyle olan alakasına göre bir tertibe tabi tutmak suretiyle eserine hususiyet kazandırmıştır. Mütââriz hadislere dair ihtiva ettiği değerlendirmeler vesilesiyle de *Sahîh*, muhtelifü'l-hadîs ilmi açısından önem arz etmektedir.⁴⁷

Müellif seferde oruç hakkındaki ihtilâflı hadisleri tetkik ederek, söz konusu hadislerin doğru anlaşılması ve aralarındaki teâruzun giderilmesi noktasında ehemmiyet arz eden birçok hususun altını çizmektedir. İbn Huzeyme'ye göre, seferî iken oruç tutmanın Hz. Peygamber tarafından kerih görüldüğünü anlatan haberler bazı tarîklerden vürûd sebebi zikredilmeksizin aktarıldığı için, ha-

⁴⁴ Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Keşfü'l-müşkil min hadisi's-sahîhayn*, Riyad: Dâru'l-vatan ts., *Keşfü'l-müşkil*, III, 60.

⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, III, 12.

⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 160.

⁴⁷ Mustafa Işık, "İbn Huzeyme", *DİA*, XX, 80.

disin arka planını bilmeyen bazı âlimlerin yolculukta oruç tutmanın câiz olmadığı vehmine kapılmaları mümkündür. Fakat Hz. Peygamber'in "Seferde oruç iyilik değildir." sözünü, orucun ve yolculuğun meşakkatinden ötürü bayılma noktasına gelen bir kişiyi gördüğünde buyurduğu dikkate alındığında, seferde oruç tutmamanın sadece bir ruhsat olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda ilgili rivâyetlerden anlaşılması gereken, Allah Teâlâ muhkem ayetleriyle yolcunun iftar etmesine ruhsat verdiği hâlde, kişinin Allah'ın ihsan ettiği kolaylığı kabul etmeyip kendini zorlayarak takatsiz kalmasının iyi bir şey olmadığıdır. Diğer bir ifadeyle, iyilik seferde oruç tutmaktan ibaret değildir. Bazen yolcunun oruç tutması kadar, ruhsata uyarak iftar etmesi de iyidir.⁴⁸

Sebeb-i vürûda vâkif olmayanlar tarafından, seferinin oruç tutmaması gerektiği hükmüne medâr kılınan diğer hadisi de İbn Huzeyme aynı zaviyeden değerlendirmektedir. Bu doğrultuda, Hz. Peygamber'in oruç tutan yolcular hakkında "Bunlar asi kimselerdir." buyurması da umûmî bir hüküm ifade etmemektedir. Zira bu kınayıcı ifadeyle Hz. Peygamber, sahâbîlere örnek olarak kolaylık sağlamak maksadıyla kendisi iftar ettiği ve beraberindeki insanlara da iftarı emrettiği hâlde, itaatsizlik gösteren kimseleri hedef almıştır. Kendisine mübah bir şey emredildiği hâlde itaatsizlik eden kimsenin asi diye isimlendirilmesi ise gayet tabiidir.⁴⁹

Bahsi geçen hadisler bu ayrıntılarla birlikte mütalaa edildiğinde, seferde oruç tutmamanın azimet hükmünde olduğu kanaatinin yanlışlığı açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in kişileri bu konuda muhayyer bırakması da, yolcunun oruç tutma ya da iftar etme noktasında ruhsata sahip bulduğuna bir delildir. Zira Hz. Peygamber'in, hadd-i zâtında masiyet olan bir amelde insanları muhayyer bırakması ihtimal dâhilinde değildir.⁵⁰

Aktardığımız malumattan anlaşılacağı üzere İbn Huzeyme, seferde oruç konusunda ruhsata aykırı gözüken hadisleri tevil etmek suretiyle, aralarında teâruz bulunan hadisleri cem' etmektedir. Böylece zâhirleri itibariyle birbirine zıt oldukları zannını uyandıran iki farklı rivâyet grubu, ilmî esaslar istikametinde bağdaştırılmakta ve her iki uygulamanın da caiz olduğu neticesine ulaşılmaktadır. Öte yandan İbn Huzeyme mezkûr ihtilâfı gidermede cem' ve te'lîf yöntemi yeterli görerek, bu hadisler arasındaki nesh ihtimalini reddetmektedir.⁵¹

⁴⁸ İbn Huzeyme Muhammed b. İshâk es-Sülemî, *Sahîhu İbn Huzeyme* (thk. Mustafa el-A'zamî), el-Mektebetü'l-İslâmî, 1980, III, 253-255.

⁴⁹ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, III, 255-258.

⁵⁰ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, III, 258-259.

⁵¹ İbn Huzeyme, *a.g.e.*, III, 262-263.

2. İbn Hibbân'ın Sahih'i

Ebû Hâtim İbn Hibbân'ın (v. 354/965), klasik tasnif metotlarından farklı olarak hadisleri nev-i şahsına münhasır bir tertiple naklettiği ve *et-Tekâsîm ve'l-envâ'* adıyla da anılan eseri, bâb başlıklarında ve izaha muhtaç görülen rivâyetlerin akabinde sunulan değerlendirmeler vesilesiyle, kanaatimizce muhtelifül-hadîs sahasında yapılacak çalışmalarda müstağni kalmamayacak derecede önemlidir. Müellif bahis mevzumuz olan rivâyetleri de, bunlar arasında görülen ihtilâfa dikkat çekerek aktarmış ve ihtilâfın giderilme yollarına işaret etmiştir.

Özellikle bâb başlıklarında verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla İbn Hibbân, seferde oruç meselesiyle ilgili söz konusu teâruzun hakikî değil zâhirî olduğu kanaatindedir. Dolayısıyla bu hadislerin sebep-i vürûdu ve diğer unsurlar birlikte incelendiğinde, cem' ve te'lîf metodunu işleterek ihtilâfı gidermek mümkündür. Bilhassa müellifin hadis ilminde ihtisas sahibi olmayanların, meseleye dair bazı rivâyetlere istinaden yolculukta oruç tutmanın câiz olmadığı vehmine kapılabileceğini vurgulaması câlib-i dikkattir.⁵² Ne var ki hadislerin farklı tariklerini bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirip isabetli tevîl yapabilen âlimler nazarında, Hz. Peygamber'in seferde oruç tutmayı kınadığına delâlet eden ifadelerin umûmu şâmil olmayıp, belirli bir olay üzerine ve bazı şartlar çerçevesinde söylendiği gayet açıktır. Bu minvalde İbn Hibbân'a göre, seferde oruç tutan bazı kimselerin asi diye nitelendirilme sebebi oruç tutmaları değil, Hz. Peygamber'in orucu bozmaları yönündeki emrine itaat etmemeleridir.⁵³ Benzer şekilde, yolcuken oruç tutmanın iyi bir şey olmadığını ifade eden hadisler de belirli bir bağlamda ve oruç sebebiyle bitkin düşen bir kişi hakkında söylenmiştir. Bu zaviyeden bakıldığında, orucu câiz görmediği için değil, beraberindeki sahâbîlerin oruç sebebiyle zayıf düşmesini istemediğinden ötürü Hz. Peygamber'in mezkûr cümleyi sarf ettiği anlaşılmaktadır.⁵⁴

Zâhirî manaları itibariyle seferilerin oruç tutmamasının azimet olduğuna delâlet ettiği zannedilen hadisler, İbn Hibbân tarafından aktardığımız şekilde açıklanmaktadır. Söz konusu hadislerin hakikî manaları izhar edildiğinde, seferde oruç tutma veya iftar etmenin kişilerin tercihine bırakılmış bir ruhsat olduğu neticesine ulaşılmakta ve mevhûm teâruz ortadan kalkmaktadır. Nitekim müellif, kişilerin bu konuda muhayyer bırakıldığını ve farklı uygulamalardan her ikisinin de câiz ve mübah olduğunu ispatlayan rivâyetlere de geniş yer vermektedir.⁵⁵

⁵² Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân* (thk. Şu'ayb el-Arnaût), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1993, VIII, 318-319, 331.

⁵³ İbn Hibbân, *a.g.e.*, VIII, 318-320.

⁵⁴ İbn Hibbân, *a.g.e.*, VIII, 321-322, 324.

⁵⁵ İbn Hibbân, *a.g.e.*, VIII, 326-332.

III. Sonuç

Hadisler arasında görülen ihtilâfların muhtelifü'l-hadîs ilmi sınırları içerisinde çözüme kavuşturulması sadedinde uygulanan işlemleri, seferde oruç hakkındaki hadisler örneği üzerinde yakından tetkik etmek gayesiyle kaleme alınan bu çalışma neticesinde, söz konusu teâruzun cem' ve te'lif metodu vasıtasıyla halledilmesi noktasında ulemânın ittifakı bulunduğu anlaşılmıştır.

Giriş bölümünde değinildiği üzere muhtelifü'l-hadîs ilminde, müteâriz hadislerin her ikisiyle de amel etmeyi mümkün kılacak bir izah ortaya koymak öncelikli esastır. Cem' ve te'lif yöntemini mümkün merteye işletmeyi yeğleyen bu yaklaşım, seferde oruç meselesiyle ilgili hadisler arasındaki ihtilâfın çözümüne yönelik değerlendirmelerde de net bir biçimde görülmektedir. Zira bu çalışmada eserlerine başvurulmuş âlimler, gerek hadislerin sebeb-i vürûdunu gerekse manayı tasrih edecek diğer unsurları dikkate almak suretiyle, teâruz hâlinde gözüken hadislerin her birinin kendi bağlamları içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu doğrultuda, seferde oruç tutmanın Hz. Peygamber tarafından belirli bir olaya ve sebebe binaen kerih görülmesinin, genel geçer bir kerâhet hükmü ifade etmediği dile getirilmiştir. Binâenaleyh bu meyandaki hadislerle, seferde oruç tutmamanın ruhsat olduğunu bildiren rivâyetler arasında hakikî bir ihtilâf bulunmadığı ortaya çıkmıştır.

Cem' ve te'lif usûlünün unsurlarından olan haml veya yönteminin de, bu çalışma kapsamında görüşlerine müracaat edilen âlimler tarafından kullanıldığı görülmektedir. Böylece zâhiren müteâriz durumda olup bu çalışmada ele alınan hadislerin, delâlet ettiği farklı uygulama biçimlerinden her ikisinin de câiz ve mübah olduğu kanaati şekillenmiştir. Öte yandan muhtelifü'l-hadîs ilminin usûllerinden biri olan nesh, seferde oruç meselesiyle alakalı hadisler arasında geçerli görülmemiştir. Zira hadis âlimleri, teorik açıdan cem' ve te'lifin kâfi geldiği ve hadislerden birinin mensûh olduğuna işaret eden açık bir delil bulunmadığı müddetçe nesh metoduna yer vermemektedir.

Buraya kadarki mülahazalar muvâcehesinde, ihtilâflı hadisler bağlamında seferde oruç meselesinin, muhtelifü'l-hadîs ilmi bünyesinde geliştirilen çözüm yöntemlerinin uygulamaya yansıtılma usûlünü görmek açısından iyi bir örnek olduğu söylenebilir. Ayrıca, mükellefin oruç tutarak farzın aslını yerine getirmesi de iftar ederek ruhsata tabi olması da câiz görülmekle birlikte, bunlardan hangisinin efdal olduğu mevzusunda mezhep imamları arasında ihtilâf bulunduğu düşünüldüğünde; muhtelifü'l-hadîs ilminin aynı konudaki farklı amel şekillerinin hayatiyet kazanması noktasındaki işlevi bir kez daha mübeyyen hâle gelmektedir.